

НАУКОВІ ЗБІТКИ

Випуск 37 / 2021

**Державного
природознавчого
музею**

Національна академія наук України
Державний природознавчий музей

НАУКОВІ ЗАПИСКИ ДЕРЖАВНОГО ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Випуск 37

Львів 2021

УДК 57+58+591.5+502.7:069

Наукові записки Державного природознавчого музею. – Львів, 2021. – Вип. 37. – 280 с.

До 37-го випуску періодичного видання «Наукові записки Державного природознавчого музею» увійшли статті та короткі повідомлення з музеології, екології, ентомології, а також інформація про діяльність музею у 2020 році.

Для екологів, зоологів, ботаніків, працівників музеїв природничого профілю, заповідників, національних природних парків та інших природоохоронних установ і організацій.

Proceedings of the State Natural History Museum. – Lviv, 2021. – Issue 37. – 280 p.

The 37th issue of the periodical «Scientific Notes of the State Museum of Natural History» includes articles and short reports on museology, ecology, entomology, as well as information about the activities of the museum in 2020.

For ecologists, zoologists, botanists, employees of museums of natural profile, reserves, national nature parks and other environmental institutions and organizations.

DOI: <https://doi.org/10.36885/nzdpm.2021.37>

ISSN 2224-025X

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Заступник головного редактора

Відповідальний секретар

Технічний редактор

Капрусь І. Я. д-р біол. наук, проф.

Климишин О. С. д-р біол. наук, с.н.с.

Орлов О. Л. канд. біол. наук

Гураль Р. І. канд. біол. наук

Бокотей А. А. д-р біол. наук, с.н.с.; Войчишин В. К. канд. біол. наук, с.н.с.; Годунько Р. Й. канд. біол. наук, с.н.с.; Гураль-Сверлова Н. В. канд. біол. наук, с.н.с.; Дзюбенко Н. В. канд. біол. наук; Малиновський А. К. д-р с.-г. наук; Радченко О. Г. д-р біол. наук, проф.; Різун В. Б. канд. біол. наук, с.н.с.; Середюк Г. В. канд. біол. наук; Сусуловський А. С. канд. біол. наук, с.н.с.; Третяк П. Р. д-р біол. наук, проф.; Фальтинович В. д-р біол. наук, проф. (Польща); Царик Й. В. д-р біол. наук, проф.; Чернобай Ю. М. д-р біол. наук, проф.; Шрубівич Ю. Ю. канд. біол. наук; Яницький Т. П. канд. біол. наук

EDITORIAL BOARD

Kaprus I. Y. (*Editor-in-Chief*), Klymyshyn O. S. (*Associate Editor*), Orlov O. L. (*Managing Editor*), Gural R. I. (*Technical Editor*), Bokotey A. A., Voichyshyn V. K., Godunko R. J., Gural-Sverlova N. V., Dzubenko N. V., Malynovsky A. K., Radchenko O. G., Rizun V. B., Serediuk H. V., Susulovsky A. S., Tretjak P. R., Faltynowicz W., Tsaryk J.V., Chernobay Y. M., Shrubovych J. J., Yanitsky T. P.

Рекомендовано до друку вченою радою Державного природознавчого музею

ISSN 2224-025X

© Наукові записки ДПМ, 2021

DOI: <https://doi.org/10.36885/nzdpm.2021.37.259-262>

УДК 595.764.1

Варивода М.В.¹, Дєдусь В.І.¹, Чумак М.В.¹, Чумак В.О.¹,
Штокало С.С.², Веремій Т.Ю.³

НОВІ ЛОКАЛІТЕТИ ЖУКА-САМІТНИКА (*OSMODERMA BARNABITA* MOTSCHULSKY, 1845) НА ЗАХОДІ УКРАЇНИ

Жук-самітник (*Osmoderma barnabita* Motsch., 1845) – яскравий представник пластинчастовусих жуків (Scarabaeidae), поширений в природних біотопах Центральної та Східної Європи [10]. Типовий лісовий вид, ареал якого визначається широколистяними деревними породами. Розвиток личинок проходить в дуплах дерев і триває 2-3 роки (рис. 1).

Рис. 1. Імаго жука-самітника (*Osmoderma barnabita* Motsch.) (фото М. Чумака).

В силу специфіки біології виду, із вирубуванням старовікових лісів, реєстрація виду в Європі, а також і в Україні, в останні десятиліття мінімізується. Наприклад, для України загалом відомо близько 30 локалітетів виду, більшість яких реєстровані наприкінці позаминулого і в першій половині минулого століття [14]. На початок цього століття рецентними є 6 локалітетів жука-самітника в Україні [14]. Тому важливою є детальне документування сучасних знахідок цього та інших рідкісних видів.

Жук-самітник (*Osmoderma barnabita*) – вид, який охороняється в багатьох країнах Європи, занесений до Червоної книги України, Червоної книги Українських Карпат, до червоних списків МСОП. *Osmoderma barnabita* – віднесений до пралісових реліктових видів, популяції яких, як вважається, стабільні в природних лісах (пралісах) і є індикаторами пралісів [2, 6, 13]. З іншого боку, статус пралісових або старовікових лісів передбачає наявність в них умов для існування таких пралісових індикаторних видів [7, 8].

Доказом цього є документально підтверджена нами наявність в природних букових лісах Угольського масиву Карпатського біосферного заповідника та близьких до природних дубових лісах національного природного парку "Цуманська пуща" стабільних популяцій жука-самітника.

Локалітет "Уголька". Угольський масив Карпатського біосферного заповідника територіально є частиною Угольсько-Широколужанського масиву площею 10350 га. Розташований у межах висот 400-1280 м на південних макросхилах хребта Красна Українських Карпат та його масивного відрогу з вершиною Менчул (1501 м). Загальна площа Угольського масиву складає 4729,0 га, в т.ч. букових пралісів – 3860 га. Вся територія масиву знаходиться в поясі букових лісів, які на висоті 1200-1300 м утворюють верхню межу лісу. В межах масиву охороняються найбільші за площею в Європі букові праліси. Деревостани цих лісів відзначаються складною віковою структурою та високою повнотою. Найчастіше тут простежуються триярусні деревостани, утворені різними поколіннями бука (*Fagus sylvatica*).

В Угольському масиві деревостан представлений буком лісовим трьох вікових груп: 200-300, 100-190, 40-90 років. Насадження мають І бонітет, зімкнутість крон першого ярусу 0,9-1,0, діаметр стовбурів 48-60 см, висоту 30-35 м. Крім бука, є поодинокі явори, в'язи, клени гостролисті [4].

Така вікова і просторова структура насаджень передбачає наявність старих дерев на стадії відмирання. На стовбурах таких дерев часто утворюються різноманітні порожнини – дупла (рис. 2а-б). У свою чергу, в дуплах створюються специфічні умови (мікрооселища) для формування в них особливої фауни [12].

На території цього масиву одну особину жука було зареєстровано наприкінці 80-х років минулого століття [5]. Через 30 років, в 2017 і 2018 роках нами зафіксовано на території масиву ще дві особини жуків. В обох випадках, імаго жуків виявили в дуплах дерев бука лісового. Нижче наводимо детальнішу характеристику обох випадків.

1. Дата реєстрації виду: 18.08.2017 (1 особина, самець). Характеристика дупла: координати – 48°16'03.5 пн. ш., 23°37'16.2 сх. д.; експозиція схилу – південна; експозиція отвору дупла – північно-східна; висота отвору дупла – 55 см, ширина отвору дупла – 16 см; дупло сухе, на дні деревина на другій стадії розкладу [11].
2. Дата реєстрації виду: 28.08.2018 (1 особина, самець). Характеристика дупла: координати – 48°16'11.8 пн. ш., 23°37'14.6 сх. д.; експозиція схилу – південно-східна; експозиція отвору дупла – північна; висота отвору дупла – 76 см, ширина отвору дупла – 30 см; дупло сухе, на дні деревина на другій стадії розкладу [11].

Локалітет "Цуманська Пуща". Ківерцівський національний парк "Цуманська пуща" знаходиться в східній частині Волинської обл., в Ківерцівському р-ні, в південній частині Полісся. Площа парку становить 33475,34 га, в т.ч. 3471,54 га – у постійному користуванні.

Територія Цуманської пущі рівнинна, переважає лісова рослинність. Серед лісів домінують широколистяні ліси, які вкривають більше половини території – 55,5% (дуб звичайний – 23,9%, вільха чорна – 19,6%, береза повисла – 9,6%, ясен звичайний – 1%) [1].

Близько половини широколистяних лісових масивів Цуманської пущі є грабово-дубовими та дубовими лісами. За віковими групами вони розподіляються наступним

чином: молодняки – 34,5%, середньовікові – 34,6%, пристигаючі – 14,5%, стиглі і перестійні – 16,4% [3].

Власне наявність стиглих і перестійних лісів і характеризує їх як клімаксові екосистеми та передбачає наявність мікрооселищ для дуплових видів комах (рис. 2в).

Одну особину жука-самітника зареєстровано на території національного природного парку "Цуманська Пуща" в лісовому масиві (координати: 50° 92' 89" пн.ш., 25° 87' 82" сх.д.). Насадження – чистий дубовий ліс із дуба звичайного (*Quercus robur*). Вік – 150 років. Дата реєстрації – 9 серпня 2019 року.

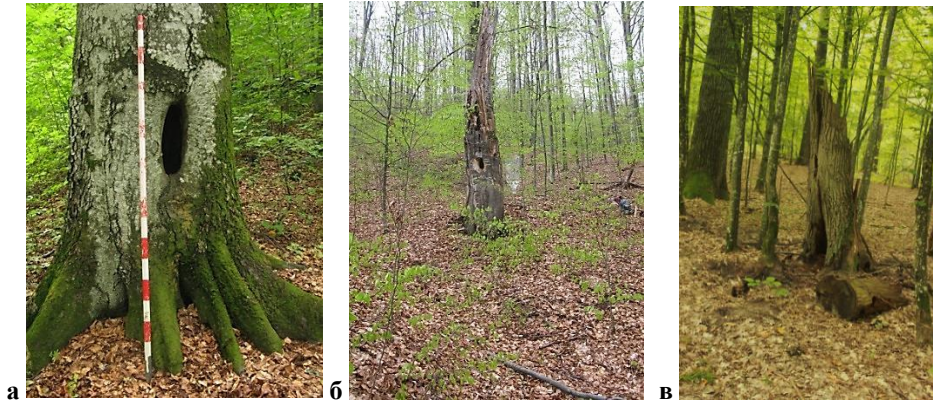

Рис. 2. Дупла в стовбурах – мікрооселища для жука-самітника.

Примітки. а-б – у стовбурах буків (Уголька); в – у стовбурі дуба (Цумань).

Знахідки жука – відлюдника (самітника) *Osmoderma barnabita* у пралісовому масиві букових лісів Угольки та квазіпралісових дубових насадженнях Цуманської пущі – підтвердження особливого значення цих лісових масивів як осередків високого унікального фауністичного різноманіття.

1. Біорізноманіття Цуманської пущі та питання його збереження / Під заг. ред. Т.Л. Андрієнко та М.Л. Клестова. – К.: Фітосоціологічний центр, 2004. – 136 с.
2. Мателешко О.Ю. Твердокрилі (Insecta, Coleoptera) як індикатори пралісів і природних лісів Українських Карпат // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія Біологія. – 2005. – Вип. 16. – С. 147-152.
3. Онищенко В.А. НПП Ківерцівський "Цуманська пуща" // Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч.2. Національні природні парки / Колектив авторів під ред. В.А. Онищенка і Т.Л. Андрієнко. – Київ : Фітосоціоцентр, 2012. – С. 293-301.
4. Сухарюк Д.Д. Букові ліси Карпатського біосферного заповідника (поширення, ценотична структура та моніторинг) // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія Біологія. – 2006. – Вип. 19. – С. 91-95.
5. Чумак В.О. Раритетні види тварин КБЗ та стан їх охорони (Види комах з Червоної книги: бабки, веснянки, твердокрилі) // Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – К. : Інтерекоцентр, 1997. – С. 277-279.
6. Чумак М.В. Пралісові реліктові ксилобіонтні види жуків (Insecta, Coleoptera) Угольського масиву Карпатського біосферного заповідника // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. "Букові праліси та давні букові ліси Європи: проблеми збереження та сталого

- використання" (Україна, м. Рахів, 16-22 вересня 2013 року). – Ужгород : КП "Ужгородська міська друкарня", 2013. – С. 345-348.
7. Чумак М.В. Рідкісні види сапроксилобіонтних видів твердокрилих (Insecta, Coleoptera) Угольського масиву Карпатського біосферного заповідника // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. "Десятиріччя створення об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО "Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини": історія, стан та проблеми впровадження інтегрованої системи менеджменту" (Україна, м. Рахів, 26-29 вересня 2017 року). – Львів: Растр-7, 2017. – С. 381-385.
 8. Чумак М.В., Варивода М.В., Дєдусь В.І., Яремчук М.І., Чумак В.О., Мателешко О.Ю. Букові праліси Угольського масиву Карпатського біосферного заповідника як "гаряча територія" для збереження рідкісних сапроксилобіонтних видів твердокрилих // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 50-річчя організації Карпатського біосферного заповідника "Проблеми збереження гірських екосистем та сталого використання біологічних ресурсів Карпат" (м. Рахів, 22-25 жовтня 2018 року). – Івано-Франківськ : НАІР, 2018 – С. 506-509.
 9. Чумак М.В., Мателешко О.Ю. Знахідка ковалика дупляного – *Crepidophorus mutilatus* Rosh. (Coleoptera, Elateridae) в Закарпатті // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія Біологія. – 2012. – Випуск 32.- С. 46.
 10. Audisio P., Brustel H., Carpaneto G., Coletti G., Mancini E., Piattella E., Trizzino M., Dutto M., Antonini G. and Biase A. Updating the taxonomy and distribution of the European *Osmoderma*, and strategies for their conservation (Coleoptera, Scarabaeidae, Cetoniinae) // Fragmenta entomologica. –Roma. – 2007. – Vol 39 (2). – P. 273-290.
 11. Commarmot Brigitte, Tinner Raphaela, Brang Peter, Brändli Urs-Beat Stichprobeninventur im Buchen-Urwald Uholka-Schyrokij Luh. – Anleitung für die Inventur. – 2010. – 66 p.
 12. Kraus,D.,Büttler,R.,Krumm,F.,Lachat,T.,Larrieu,L.,Mergner,U.,Paillet,Y.,Rydkvist,T.,Schuck,A., and Winter,S. Catalogue of tree microhabitats.– Reference field list. Integrate+Technical Paper. – 2016. – 16 p.
 13. Mueller Joerg, Bussler Heinz, Bense Ulrich, Brustel Herve, Flechtner Guenter, Fowles Adrian, Kahlen Manfred, Mueller Georg, Muehle Hans, Schmidl Joergen, Zabransky Petr. Urwaldrelikt-Arten – Xylobionte Kaefer als Indikatoren fuer Strukturqualitaet und Habitattradition. – Waldoekologie online / Heft 2. – S. 106-113.
 14. Ranius T., Aguado L., Antonsson K., Audisio P., Ballerio A., Carpaneto G., Chobot K., Gjurašin B., Hanssen O., Huijbregts H., Lakatos F., Martin O., Neculiseanu Z., Nikitsky N., Paill W., Pirnat A., Rizun V., Ruicnescu A., Stegner J., Süda I., Szwako V., Tamutis V., Telnov D., Tsinkevich V., Versteirt V., Vignon V., Vögeli M., Zach P. *Osmoderma eremita* (Coleoptera, Scarabaeidae, Cetoniinae) in Europe // Animal Biodiversity and Conservation. – 2005. – 28.1. – P. 1-44.

¹ ДВНЗ "Ужгородський національний університет", м. Ужгород
e-mail: chumak.vasyl@yahoo.com

² Ківерцівський НПП "Цуманська пуца", м. Ківерці
e-mail: sshtokalo77@gmail.com

³ ДВНЗ "Волинський національний університет імені Лесі Українки", м. Луцьк
e-mail: tatianaveremiy@gmail.com

ЗМІСТ

CONTENTS

Музеологія * Museology

Стор.

Чернобай Ю. М. Дедуктивна музеєзація фітодетритного компонента лісових оселищ	3
• Deductive museumization of the phytodetritus component of forest community	
Загороднюк І. В. Ховрахи війни: історія зоологічних досліджень та колекцій <i>Spermophilus</i> в умовах Райхскомісаріату Україна	17
• Ground squirrels of the war: a history of zoological research and <i>Spermophilus</i> collections in the Reichskommissariat Ukraine	
Загороднюк І., Болотіна І., Улюра Є. Ссавці з території Білорусі у колекціях природничих музеїв України	39
• Mammals from Belarus in the collections of natural history museums of Ukraine	
Рукавець Є. В., Гуштан Г. Г. Кліщі-нотриди (Acari: Oribatida: Nothridae) у колекції Державного природознавчого музею НАН України	57
• Nothrid mites (Acari: Oribatida: Nothridae) in the collection of the State Museum of Natural History of NAS of Ukraine	
Середюк Г. В., Савицька А. Г. Освітній потенціал наукових природничих колекцій ДПМ НАН України: музейна програма "Урок в музеї"	63
• Educational potential of scientific natural groups of DPM NAS of Ukraine: museum program "Lesson in the Museum"	

Екологія * Ecology

Капрус І. Я., Гусак О. В. Особливості таксономічної та екологічної структури лісових таксоценів колембол Східного Поділля	75
• Peculiarities of taxonomic and ecological structure of forest toxocene of Collembola of Eastern Podillya	
Химин О.І., Капрус І. Я. Структурні трансформації таксоцену Collembola під впливом інвазії дуба червоного в лісові екосистеми Яворівського НПП .	87
• Struktural trasformations of tasocene Collembola under the influence of red oak invasion in the forest ecosystem of the Yavorivsky NNP	
Бешлей С. В., Лобачевська О. В., Соханьчак Р. Р. Сезонні зміни вмісту пластидних пігментів у гаметофіті домінантних мохів у лісових екосистемах Українського Розточчя	95
• Seasonal changes in the content of plastid pigments in the hametophyte of dominant mosses in forest ecosystems of Ukrainian Roztochchya	
Гойванович Н. К., Бриндзя І. В. Моніторинг якості криничних вод Жидачівського району Львівської області	105
• Quality monitoring of well waters of Zhydachiv district of Lviv region	

Щербаченко О. І. Стійкість мохів <i>Bryum argenteum</i> Hedw. і <i>Funaria hygrometrica</i> Hedw. до впливу іонів важких металів	115
Resistance of mosses <i>bryum Argenteum</i> Hedw. and <i>Funaria hygrometrica</i> Hedw. to the effect of heavy metal ions	
Орлов О. Л., Рагуліна М. Є., Леневиц О. І. Оцінка впливу рекреаційного навантаження на ґрунти лісової стежки "Бучина" НПП "Сколівські Бескиди"	123
Influence estimation of recreation pressure on the forest trail "Buchyna" NNP "Skolivs'ki Beskydy"	
Рагуліна М. Є., Орлов О. Л. Мохова рослинність скельних виходів ЛЗ "Чортова Скеля" та її антропогенна динаміка	131
Bryophyte vegetation of the rock outcrops of "Chortova Skelia" forest reserve and its anthropogenic dynamics	
Леневиц О. І. Просторова та часова динаміка зміни лісової підстилки на туристичних шляхах (на прикладі НПП "Сколівські Бескиди")	143
Dimensional and time span dynamics of forest litter on track (for example NNP "Skolivski Beskydy"	
Гуштан Г. Г., Гуштан К. В. Апробація програмного комплексу "Біорізноманіття України" на прикладі панцирних кліщів (Acari: Oribatida) Закарпаття	155
Approbation of the software complex "Biodiversity of Ukraine" on the example of oribatid mites (Acari: Oribatida) of Transcarpathi	
Гураль-Сверлова Н. В., Гураль Р. І. Історія проникнення антропохорних видів моллюсків на захід України	161
History of the penetration of anthropochorous mollusc species to western Ukraine	
Гураль-Сверлова Н. В., Лижечка О. Ф. Перша знахідка лісової цепені <i>Cepaea nemoralis</i> (Gastropoda, Helicidae) у Тернопільській області та специфічність фенетичної структури виявленої колонії	173
First record of the grove snail <i>Cepaea nemoralis</i> (Gastropoda, Helicidae) in Ternopil region and specificity of the phenotypic composition of the found colony	
Химин М. В. Характеристика видимих осінніх міграцій журавля сірого <i>Grus grus</i> (Linnaeus, 1758) у НПП "Прип'ять-Стохід" у 2012-2017 рр.	181
Characteristics of visible autumn migrations of the common crane <i>Grus grus</i> (Linnaeus, 1758) in NNP "Prypiat-Stokhid" in 2012-2017	
Ентомологія * Entomology	
Заморока А. М. Чи є осівцеві монофілетичними? Докази філогенетичного аналізу за п'ятьма генами	191
Is clytini monophyletic? The evidence from five-gene phylogenetic analysis	

Гірна А. Я. Рідкісні та маловідомі види павуків Волинського Полісся (Україна) • Rare and poorly known spider species of the Volhynian Polissia (Ukraine)	215
Коваль Н. П., Глотов С. В., Чумак В. О. Жуки-стафілініди (Coleoptera: Staphylinidae) верхньої межі лісу Полонинського хребта (в межах Ужанського НПП) • Staphylinidae beetles (Coleoptera: Staphylinidae) of the upper forest line of the Polonynskyi ridge of Uzhanskyi NNP	223
Попович Т. Ю., Симочко В. В. Біологічні особливості та фенологія розвитку короїда непарного західного (<i>Xyleborus dispar</i> F.) на території Закарпаття • Biological features and phenology of the odd bark beetle development (<i>Xyleborus dispar</i> F.) on the territory of Transcarpathia	243
Короткі повідомлення * The brief messages	
Бублик Я. Ю., Климишин О. С. Нові для території України види ксилотрофних аскомікотів, виявлені у Сколівських Бескидах (Українські Карпати) • New for the territory of Ukraine species of xylophilic ascomycetes found in Skolivski Beskydy (Ukrainian Carpathians)	251
Середюк Г. В., Коваль Н. П., Чумак В. О. Знахідка <i>Wesmaelius subnebulosus</i> (Stephens, 1836) (Neuroptera, Hemerobiidae) на Закарпатті • Find of <i>Wesmaelius subnebulosus</i> (Stephens, 1836) (Neuroptera, Hemerobiidae) in Transcarpathia	255
Варивода М. В., Дедусь В. І., Чумак М. В., Чумак В. О., Штокало С. С., Веремій Т. Ю. Нові локалітети жука-самітника (<i>Osmoderma barnabita</i> Motschulsky, 1845) на заході України • New localities of the hermit beetle (<i>Osmoderma barnabita</i> Motschulsky, 1845) in western Ukraine	259
Родич Т. В. Нові знахідки <i>Arianta arbustorum</i> (Gastropoda: Helicidae) на території міста Львова • New finds of <i>Arianta arbustorum</i> (Gastropoda: Helicidae) in the city of Lviv	263
Ювілейні дати * Anniversaries	
До 75-ліття від дня народження професора Ю. М. Чернобая	265
Чернобай Ю. М. Слово про професора Й. В. Царика	267
Втрати науки * Loss of science	
Різун В. Б., Білонога В. М., Кияк В. Г. Світлій пам'яті Андрія Костянтиновича Малиновського	271
Хроніка * Current issues	
Середюк Г. В. Про діяльність Державного природознавчого музею НАН України у 2020 році	273
Правила для авторів * Rules for authors	275

Національна академія наук України
Державний природознавчий музей

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ ДЕРЖАВНОГО ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Випуск 37

PROCEEDINGS OF THE STATE NATURAL HISTORY MUSEUM

Issue 37

Українською та англійською мовами

Головний редактор І. Я. Капрусь

Комп'ютерний дизайн і верстка О. С. Климишин, Т. М. Щербаченко

Адреса редакції:
79008 Львів, вул. Театральна, 18
Державний природознавчий музей НАН України
телефон / факс: (032) 235-69-17
e-mail: editorship@smnh.org
<http://science.smnh.org>

Формат 70×100/16. Обл.-вид. арк. 22,42. Наклад 100 прим.

Виготовлення оригінал-макета здійснено в Лабораторії природничої музеології
Державного природознавчого музею НАН України.
Друк ТзОВ «Простір М». 79000 Львів, вул. Чайковського, 8.